

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

КРЮТЧЕНКО МАРІЯ ЛЕОНІДІВНА

УДК 94(497.2)«185/191»:929Цанков(043.3)

**ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА, ДИПЛОМАТИЧНА ТА ДЕРЖАВНА
ДІЯЛЬНІСТЬ ДРАҒАНА ЦАНКОВА**

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Дніпро – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі нової та новітньої історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник:

доктор історичних наук, професор,
іноземний член Болгарської академії наук
Станчев Михайло Георгійович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
завідувач кафедри нової
та новітньої історії.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Докашенко Галина Петрівна,
Горлівський інститут іноземних мов,
завідувачка кафедри вітчизняної та
зарубіжної історії;

кандидат історичних наук, доцент
Власенко Валерій Миколайович,
Сумський державний університет,
доцент кафедри історії.

Захист відбудеться «12» травня 2021 р. о 13:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.051.14 у Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України за адресою: 49010, м. Дніпро, пр. Гагаріна, 72, ауд. 512.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара за адресою: 49010, м. Дніпро, вул. Казакова, 8.

Автореферат розісланий 7 квітня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук, доцент

О. В. Бойко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. В сучасному світі біографістика є популярним напрямом історичних досліджень. Сьогодні науковці більше уваги приділяють вивченню діяльності окремих особистостей і їхньому впливу на загальний розвиток історичних подій. Біографія Драгана Цанкова насичена різними важливими, часто-густо доленосними для Болгарії подіями. Він був відомим громадсько-політичним діячем другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: одним з перших розпочав видавничу діяльність на теренах Болгарії, став ініціатором уніатського руху в 60-х роках ХІХ ст., стояв біля витоків болгарської «народної дипломатії» у державах Західної Європи, брав активну участь у національно-визвольному русі, був досвідченим політиком, державником і дипломатом.

Під час своєї політичної активності Драган Цанков вирізнявся відкритим проросійським настроєм, що стало результатом низки чинників. У зовнішньополітичних питаннях відомий діяч спирався на думку Санкт-Петербурга та розраховував на його допомогу у вирішенні деяких болгарських питань на міжнародній арені. Але Російська імперія мала на меті розподілити сфери впливу на Балканському півострові та використовувала своїх прихильників як своєрідних політичних агентів, що сприяли проросійській пропаганді в регіоні. Проте концепція вибудовування відносин з імперською Росією Д. Цанкова не мала успіху. Невдалий досвід болгарського політика є повчальним прикладом для сучасних партій, зокрема українських, які в сьогоденних політичних умовах роблять ставку на зближення з Російською Федерацією.

Попри досить значний історіографічний доробок, присвячений окремим аспектам життя Д. Цанкова, проблематика теми його громадсько-політичної, дипломатичної та державної діяльності комплексно не вивчалась. Частково це пояснюється заангажованістю болгарських (у часи комуністичного режиму) і радянських науковців та непопулярністю постаті Д. Цанкова через його зовнішньополітичні орієнтири та зміну конфесії в молоді роки. Тож у сучасній болгарській, українській та закордонній історіографії відсутні комплексні роботи, що були б присвячені Д. Цанкову та охоплювали б його багатогранну діяльність. Це визначило необхідність детального розгляду теми роботи Д. Цанкова на державних і дипломатичних посадах, а також як громадсько-політичного активіста. Для цього була використана широка джерельна база, основою якої стали архівні документи Центрального державного архіву в Болгарії (ЦДА РБ), Наукового архіву Болгарської академії наук (НА БАН) та Болгарського історичного архіву Болгарської національної бібліотеки імені святих Кирила і Мефодія (БІА НБКМ).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до планів наукової роботи кафедри нової та новітньої історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та в межах науково-дослідної кафедральної теми «Актуальні проблеми історії європейських країн нового та новітнього часу» (державний реєстраційний номер 0112U005270).

Об'єкт дослідження – історична постать Д. Цанкова на тлі епохи кінця XIX – початку XX ст. у Болгарії.

Предмет дослідження – громадсько-політична, дипломатична та державна діяльність Д. Цанкова.

Мета дослідження – вивчення діяльності Драгана Цанкова у громадській, політичній, дипломатичній та державній сферах.

Завдання:

- з'ясувати чинники формування та еволюції політичних поглядів Д. Цанкова;
- проаналізувати його громадсько-політичну та дипломатичну діяльність;
- виокремити напрями діяльності під час прем'єрства;
- висвітлити внесок у суспільно-політичне життя країни, болгарську дипломатію та державотворення Болгарського Князівства;
- визначити його зовнішньополітичні орієнтири та пріоритети у внутрішній політиці;
- розкрити причини «русофільства» Д. Цанкова;
- визначити причини успіху та невдач у внутрішній та зовнішній політиці Д. Цанкова.

Методи дослідження. В основу дисертації покладено фундаментальні принципи наукового пізнання, а саме: історизм, критичний аналіз, системність, всебічність. Для розв'язання визначених завдань було застосовано такі науково-дослідницькі методи: аналітичний, структурно-системний, абстрагування, аналізу й синтезу, типології та класифікації. У роботі серед спеціально-історичних методів було використано історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, проблемно-хронологічний.

Хронологічні межі дослідження обумовлені роками життя Д. Цанкова (1828–1911 рр.). Проблематика дослідження вивчається від питання умов зростання та виховання майбутнього політика в родині, формування світогляду до зменшення політичної активності на схилі життя та смерті Д. Цанкова.

Географічні межі дослідження включають передусім територію Османської імперії та Болгарського Князівства, але також частково охоплюють території князівства Валахія, Російської імперії, Австрійської імперії (Австро-Угорщини), Великої Британії, Франції, Італійського королівства, де Д. Цанков перебував під час навчання та дипломатичних практик.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше:

- на основі матеріалів широкої джерельної бази, велика кількість яких уведена в науковий обіг уперше, проаналізована громадсько-політична, дипломатична та державна діяльність Д. Цанкова;
- на основі публіцистичних матеріалів виявлені піки зацікавленості та характер ставлення політичних опонентів, болгарської та міжнародної громадськості до постаті Д. Цанкова;
- проаналізовано образ Д. Цанкова в болгарській та закордонній пресі;
- простежена еволюція політичних поглядів діяча протягом його життя;
- досліджено роль Д. Цанкова у розбудові багатопартійної системи Болгарії;
- з'ясований внесок політика в державотворчі процеси;

– визначені особливості роботи неофіційної дипломатичної місії у країнах Західної Європи в 1876–1877 рр.;

– вивчена діяльність Д. Цанкова в еміграції за часів стамболовітського режиму.

Уточнено:

– роль Д. Цанкова в уніатському русі та національно-визвольній боротьбі болгар;

– причини мінливості в питаннях зовнішньої політики на початку політичної кар'єри;

– внесок Д. Цанкова в розвиток видавничої справи на теренах Болгарії;

– політична активність Д. Цанкова на схилі життя.

Доповнено:

– інформацію відносно пропагандистської діяльності Д. Цанкова та його спроб примирення з різними політичними силами в середині 1880-х років.

Набуло подальшого розвитку:

– дослідження причин довгого перебування Д. Цанкова в еміграції за прем'єрства С. Стамболова;

– визначення просвітницької та політичної значимості опублікованих особистих праць Д. Цанкова.

Практичне значення представленої дисертації полягає в тому, що її матеріали можуть бути застосовані для доповнення спеціальних робіт, присвячених історії дипломатії, національно-визвольного руху, політичних процесів та державотворення в Болгарії у другій половині XIX – початку XX ст.

Особистий внесок здобувачки полягає в постановці наукової проблеми та самостійному її розв'язанні. Наукові результати, викладені в дисертаційній роботі, авторка здобула самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні висновки дисертаційного дослідження були представлені на 16 міжнародних наукових конференціях: 65-й Міжнародній науковій конференції молодих учених «Каразінські читання» (Харків, 2012 р.); 66-й Міжнародній науковій конференції молодих учених «Каразінські читання» (Харків, 2013 р.); 67-й Міжнародній науковій конференції молодих учених «Каразінські читання» (Харків, 2014 р.); 68-й Міжнародній науковій конференції молодих учених «Каразінські читання» (Харків, 2015 р.); XIII Міжнародній науковій конференції «Кирило-Мефодіївські читання» (Харків, 2013 р.); VI Міжнародній науковій конференції «Дні науки історичного факультету – 2013» (Київ, 2013 р.); VII Міжнародній науковій конференції «Дриновські читання» (Харків, 2013 р.); II Міжнародному науково-методичному семінарі з болгарської мови, літератури, культури та історії (Бердянськ, 2013 р.); III Міжнародному науково-методичному семінарі з болгарської мови, літератури, культури та історії (Бердянськ, 2014 р.); VIII Міжнародному науково-методичному семінарі з болгарської мови, літератури, культури та історії (Бердянськ, 2019 р.); Міжнародному науковому симпозиумі «Болгарські імена в історії України та Молдови» (Харків, 2018 р.); Міжнародній конференції «България и българите – събития, личности, идеи (XVIII–XX в.) (Велико Тирново, 2019 р.); IV Міжнародних болгаристичних читаннях (Мелітополь,

2019 р.); XVIII Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна» (Київ; 2020 р.); XV Міжнародній конференції «Българите в Северното Причерноморие» (Мелітополь, 2020 р.) та на X Міжнародних Дриновських читаннях «Балкани в міжнародних відносинах: від доби античності до епохи глобалізації» (Харків, 2021 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційної роботи викладені у 6 публікаціях, 2 із яких – статті у фахових наукових виданнях України, 1 стаття – у закордонному науковому спеціалізованому періодичному виданні, 3 – тези доповідей на наукових конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, 4 розділів (13 підрозділів), висновків і списку використаних джерел (599 позицій). Обсяг загального тексту дисертації становить 217 сторінок, з них основного тексту – 169 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження; визначено мету й завдання, об'єкт і предмет, хронологічні межі, практичне значення, наукову новизну; подано інформацію про апробацію результатів та кількість публікацій, представлено структуру тексту дисертації.

У **першому розділі «Історіографія, джерела та методологія»** проаналізовано стан вивчення проблеми в історіографії, охарактеризовано джерельну базу та представлено методологічні засади дослідження.

У *підрозділі 1.1. «Історіографія проблеми»* досліджена наукова література, де висвітлено ті чи інші аспекти теми роботи. Історіографію теми поділено за походженням на болгарську, європейську, дореволюційну російську, радянську, російську та українську.

Перші роботи про Д. Цанкова з'явилися незабаром після його смерті. Про політика писали насамперед болгарські дослідники. З приводу смерті Д. Цанкова у 1914 р. вийшов короткий огляд юриста, публіциста й політика С. Бобчева, у якому ставилося питання внеску громадсько-політичного діяча в розвиток соціально-культурного життя болгар у період епохи Відродження. У позитивному ключі характеризував постать Д. Цанкова болгарський літературознавець, історик, етнограф, філософ, політичний діяч проф. І. Шишманов. У 20-х роках ХХ ст. діяльність громадсько-політичного активіста частково освітлювали дослідник Ст. Чилінгіров, публіцисти С. Кутінчев і Д. Мішев. Лише 1944 року у вигляді невеликої брошури вийшла перша біографія Д. Цанкова. Письменник П. Пеев розглянув питання сімейного виховання та освіти активіста, становлення його поглядів у юні роки та надав власну оцінку його громадській діяльності. Проте в період Третього Болгарського царства активність Д. Цанкова як державного діяча, дипломата та політика не була провідною темою історичних досліджень. Зазначена проблематика в незначному форматі здебільшого представлена в публіцистичній літературі або ж у масштабних наукових працях з історії Болгарії.

У період НРБ тема активності політика-русофіла стала більш популярною. Подібно до радянських істориків Я. Йоцов стосовно «поміркованих» лібералів уживав визначення «буржуазна» політична сила. Дослідниці В. Ніколова та М. Ковачева присвятили свої наукові доробки окремим періодам життя політика. Проте в роботах багато специфічної для того часу термінології та піднесення Росії. Крім того, історикині оминали тему мінливості Д. Цанкова в питанні зовнішньополітичного вектора на початку його політичної кар'єри.

Після «оксамитової революції» 1989–1990 рр. увага до діяльності Д. Цанкова зменшилася. Болгарські дослідники взяли курс на прозахідну орієнтацію; проблематика, пов'язана з діяльністю русофільських угруповань, залишилася на узбіччі наукових розвідок. Проте в останні десятиліття для болгарських вчених тематика, пов'язана з діяльністю різних громадсько-політичних діячів, стала більш актуальною. Вивчаються політичні процеси та виборчі системи. Побіжно торкалися зазначеної проблематики Й. Гешева, Д. Саздов, М. Палангурський, С. Живков, Б. Георгієв та ін.

Одними з перших робіт закордонних публіцистів та науковців про Д. Цанкова стали праці австрійського етнографа та географа Ф. Каніца та чеського історика К. Іречека. Болгарський національний рух був у центрі уваги польського дослідника Л. Відершала. Фрагментарно про діяльність Д. Цанкова згадували англієць С. Блек та турок Б. Калайчи.

Зазначена проблематика досліджувалася й істориками Російської імперії та Радянського Союзу. У дореволюційній російській історіографії тема постаті Д. Цанкова не була популярною. Дослідники тих часів згадували його, насамперед, у контексті загальних тенденцій становлення партійної системи Болгарії (П. Матвеев, С. Татищев, О. Погодін). У радянській історіографії «цанковісти», як і всі правоцентристські партії Болгарії, характеризувалися спочатку як дрібнобуржуазні, пізніше – як буржуазні (М. Бірман, Л. Маковецька). Але після розпаду Радянського Союзу російські автори поступово відійшли від «марксистських» штампів і стереотипів. Однак ім'я Д. Цанкова залишилось дещо затабуваним через його минуле та через ініціювання ним уніатського руху в 60-х роках XIX століття.

У сучасній українській історіографії діяльності Д. Цанкова приділялося недостатньо уваги. Найбільш значущими для розробки теми стали роботи харківського вченого-болгариста Д. Миколенка, присвячені діяльності правоцентристських партій Болгарії в кінці XIX–початку XX ст., опозиції в період стамболовістського режиму, політичній спадщині С. Стамболова тощо. Назагал, у вітчизняній історіографії темою діяльності Д. Цанкова спеціально не займався жоден науковець.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база роботи» проаналізовано джерела дисертації. Їх умовно можна поділити на кілька груп: архівні документи, періодичні видання, друковані твори політиків, мемуари, епістолярну спадщину тощо.

Великий масив джерельної бази дослідження становлять саме архівні матеріали, опрацьовані в Республіці Болгарія.

Одним із стрижневих джерел стали стенограми промов політиків на парламентських сесіях Звичайних і Великих народних зборів. Завдяки протоколам визначені основні пропозиції Д. Цанкова щодо законодавства Князівства та ключові питання, через які в політика вирувала полеміка з опонентами.

Оригінальним основоположним джерелом роботи стали протоколи Установчих зборів 1879 р., з матеріалу яких вдалося знайти відповіді на питання стосовно участі Д. Цанкова в обговоренні проекту Тирновської конституції.

У Болгарському історичному архіві (БІА НБКМ) були знайдені документи, підписані представниками уряду Д. Цанкова. Завдяки цим джерелам була проаналізована внутрішня та зовнішня політика державника та визначені його пріоритети на посаді прем'єра.

Окремим блоком фундаментальних джерел є партійні матеріали. Офіційні політичні платформи, протоколи партійних осередків, статuti, резолюції конгресів, документи про створення опозицій, коаліцій та альянсів дали змогу проаналізувати основні положення платформи Ліберальної партії та зіставити їх з цілями «цанковістів».

Велике значення для нашого дослідження має мемуарна література. Для вивчення періоду початку дипломатичної діяльності ключовим джерелом стали спогади другого представника болгарської неофіційної делегації в країни Західної Європи у 1876–1877 рр. М. Балабанова. Надзвичайно важливими для висвітлення теми виявилися мемуари доньки політика Н. Цанкової-Людсканової. Іншим вагомим джерелом є спогади наступника Д. Цанкова, що в 1897 р. перейняв важелі управління політичною силою «поміркованих» лібералів, С. Данева.

Окремим видом стрижневих неопублікованих джерел є неофіційне листування. Д. Цанков підтримував інтенсивну кореспонденцію з приятелями М. Сарафовим, С. Стамболовим (на початку 80-х років ХХ ст., коли політики ще товаришували), професором І. Шишмановим, послідовником С. Даневим, зятем та однопартійцем А. Людскановим та ін.

Родовід громадсько-політичного діяча був вивчений за допомогою генеалогічного дерева родини Цанкових. А думка про Д. Цанкова політичних опонентів проаналізована на базі опрацьованої преси, яку ми поділили на болгарську та закордонну, окремо виділивши російську імперської доби.

Використані для дослідження джерела є репрезентативними та релевантними, що дозволяє вирішити поставлені в роботі завдання.

У *підрозділі 1.3. «Методологія та методи дослідження»* відображені теоретичні засади та методологія дослідження.

Теоретико-методологічною основою для дисертаційної роботи є історична антропологія, для якої головним об'єктом дослідження є людина, зокрема її історичні та етнічні типи, діяльність яких досліджується в такому жанрі як історична біографістика, що вивчає конкретно визначену людину. Детально розглядаються всі етапи її життєдіяльності: походження, умови зростання, навчання, формування і подальша еволюція ідей особистості, переконань тощо. Проведене в такий спосіб дослідження із залученням максимально широкого спектру доступних джерел має на меті якомога точно та всебічно відтворити життя окремої людини.

Для вивчення окремих політичних проблем теми доцільним було використання деяких політологічних концепцій. Наприклад, досліджуючи політичні інститути та процеси, французький політолог, соціолог і державознавець М. Дюверже основну увагу приділив соціології політичних партій і режимів. Тож при визначенні структури партії «цанковістів» та характеру членства в ній був використаний метод, запропонований французьким науковцем у роботі «Політичні партії».

Методи аналізу й синтезу допомогли у виокремленні певних дій та рішень Д. Цанкова стосовно питань у соціально-економічній та політичній площині. Методи індукції і дедукції дозволили зробити висновки, переходячи від окремих фактів до узагальнень і навпаки. Структурно-системний метод дозволив проаналізувати діяльність Д. Цанкова на державних посадах у Князівстві, її результативність загалом і окремо за кожним напрямом (у соціальній, економічній, політичній сферах). Для формування оціночного підходу до діяльності Д. Цанкова залучався метод абстрагування. На нашу думку, доцільно не враховувати окремі ідеалізовані оцінки державника, наприклад, у російській дореволюційній публіцистиці, та навпаки – надмірну критику з боку політичних опонентів. Інституційний метод важливий для виявлення ролі й місця Д. Цанкова в житті болгарського суспільства та політикуму. Серед спеціально-історичних методів ми застосовували історико-генетичний, порівняльний, історико-типологічний, проблемно-хронологічний.

У другому розділі – **«Громадсько-політична діяльність за часів османського панування та російсько-турецької війни 1877–1878 років»** – проаналізовано умови зростання та навчання Д. Цанкова, формування його політичних поглядів, громадська діяльність у другій половині 50-х–60-х роках ХІХ століття, участь в уніатському та національному рухах, неофіційна дипломатична місія його та М. Балабанова у 1876–1877 рр.

У підрозділі 2.1. *«Становлення особистості та політичних поглядів»* розкриваються біографічні вихідні дані Д. Цанкова, аналізується період навчання в Болгарії, Росії, Австрії та громадська активність до Визволення Болгарії.

Драган Цанков (справжнє ім'я – Димитр Гиков) народився 28 жовтня 1828 р. у болгарському місті Свіштові в заможній родині Киряка (Гика) Цанкова. Рано втративши матір, Драган з дитинства навчився бути самостійним, що сформувало в ньому самоорганізованість і відповідальність за свої вчинки в майбутньому. У роду Д. Цанкова були священики, торговці, освітяни, політики і діячі культури. Це дозволяло Драгану Цанкову всебічно розвиватися змалку.

У 40-х роках ХІХ ст. в рідному місті Д. Цанкова Свіштові настав період розквіту навчальної справи, що стимулювало національну свідомість болгар. У таких історичних умовах отримував освіту і майбутній державник. Вирішальну роль у визначенні своїх патріотичних переконань відіграло навчання у І. Момчилова. У його школі юний Драган почав зближатися з однодумцями, обговорюючи фанаріотський духовний вплив на болгар. Його турбував факт проведення церковних служб грецькою мовою, тому можна говорити про те, що його позиції в церковному питанні почали набувати обрисів ще в шкільний період.

У старші роки, навчаючись в Одесі, Києві та Відні, Д. Цанков познайомився з історією та традиціями двох різних імперій – Російської та Австрійської. Однак обидві держави об'єднував загальний історичний аспект – революційні настрої, які ввібрав у себе і юний Драган. З одного боку, він захоплювався російською культурою, з іншого – співчував селянам, придушеним кріпацтвом. У Відні молодий студент отримав необхідні знання в галузі права і друкарства, але хотів застосувати їх на практиці саме в Болгарії, сприяючи освіті й розвитку культури рідного краю. Д. Цанков прихильно ставився до обох імперій, що, можливо, визначило його лавірування між цими великими державами на початку його політичної діяльності (перша половина 80-х років XIX ст.). Так чи інакше, саме родинна атмосфера і навчання в різних талановитих учителів оформили його патріотичні погляди й окреслили головну мету – сприяти культурному розвитку болгарського народу.

У підрозділі 2.2. «Церковне питання та видавнича справа» йдеться про громадську активність Д. Цанкова після навчання у Відні, а саме – про його боротьбу за розвиток видавничої справи на теренах Болгарії, а також – участь в уніатському русі.

Перед тим, як стати відомим політиком та державником, Д. Цанков пройшов довгий шлях громадського діяча. Ще на початку 50-х років XIX ст., навчаючись у Відні, він почав захоплюватися філологією, що заклало основу для початку серйозних лінгвістичних досліджень. Спільно з рідним братом Д. Цанков видав свою першу наукову працю – болгарську граматику німецькою мовою.

Перебуваючи в австрійській столиці, Д. Цанков ретельно планував відкриття друкарні після повернення у Свіштов, що йому вдалось зробити, однак після кількох невдалих спроб. У той час болгарська преса в османській столиці була представлена газетою «Цариградски весник», досить скромним виданням, тематично обмеженим загальними новинами. З 28 березня 1859 р. по 7 квітня 1863 р. її редактором і видавцем був Д. Цанков. Маючи високий фаховий рівень і різнобічні інтереси, він докорінно змінив уявлення про газету, створивши абсолютно новий формат письменницької та журналістської полеміки. Залучаючи до редакції відомих представників національного Відродження, таких як Х. Ваклідов, що став його заступником, й інших письменників – Г. Мірковича, Т. Ікономова, С. Ізворського, Д. Цанков створив орган друку, який був не тільки важелем у сфері освіти й духовного пробудження нації, але також став прототипом сучасної пропаганди.

Одночасно Д. Цанков видавав газету «България». На її шпальтах публікувалися статті на різні політичні та наукові теми. У дуже доступній формі Д. Цанков у своїх публікаціях проаналізував відносини князя Бориса і Папи Ніколая I в IX ст., описав, як уже в ранньому Середньовіччі болгарська церква отримала власну ієрархію. Це було перше видання, автори якого відкрито та досить різко висловлювались проти Константинопольського Патріархату.

У підрозділі 2.3. «Громадська активність у другій половині 60-х–першій половині 70-х років XIX ст.» проаналізована просвітницька та викладацька діяльність Д. Цанкова у зазначений період і повернення до церковного питання.

Після закриття газети «България» Драган Цанков був змушений 10 років працювати в декількох містах на різних посадах. У 1863 р. його призначили

чиновником у паспортну службу в рідному Свіштові. Там він також обіймав посаду драгомана (перекладача). Незабаром після цього він був призначений інспектором з управління турецькими пароплавами на Дунаї. Ця робота гарантувала непоганий заробіток, але Д. Цанков хотів викладати. Тому не зміг відмовитися від пропозиції очолити міську школу в м. Русе. На цій посаді йому вдалось оживити активність русенців. Поступово від меценатів, представників церкви й містян почали надходити кошти на розвиток школи та відкриття бібліотеки. Д. Цанков особисто підібрав склад вчителів і вдосконалив навчальну програму.

Важливим напрямом діяльності майбутнього політика була боротьба проти проєкту, що передбачав злиття болгарських шкіл з турецькими під керівництвом імперського Міністерства освіти. Д. Цанков розповідав про проєкт місцевим жителям і закликав їх протистояти злиттю шкіл. Спільно зі своїми приятелями П. Славейковим і Т. Ікономовим вони почали друковану пропаганду проти асиміляторської політики османської влади.

З метою усунення від активної культурно-просвітницької діяльності 1868 року Д. Цанков був призначений на державну службу в місто Ніш (нині – Сербія), куди він і переїхав зі своєю родиною та знову приєднався до церковного руху. Проводячи агітацію в місті Ніші, він зміг переконати архимандрита Віктора в необхідності від'єднання від Патріархату.

Повернувшись до Константинополя, Д. Цанков зміг знову зайнятися видавничою справою та продовжив просвітницьку діяльність. Він опікувався підтримкою шкіл, редагував журнал «Читалище», почав друк періодичного видання «Ръководител на основното учение», де розглядав педагогічні та методичні питання освітнього процесу в болгарській школах. Займався також перекладами популярної зарубіжної літератури.

Д. Цанков болісно відреагував на загибель співвітчизників під час Квітневого повстання 1876 р. Свої переживання в різкій формі він висловлював перед членами Змішаного комітету Екзархату, вимагаючи від Порти формування болгаро-турецької комісії для розслідування репресій з боку башибузуків. Цанков один з перших опублікував відомості про свавілля турків і загибель величезної кількості болгар під час придушення повстання.

У підрозділі 2.4. «Після Квітневого повстання: дипломатична місія на захисті національних інтересів та участь у визвольному русі» розглядається роль Д. Цанкова в неофіційній дипломатичній місії 1876–1877 рр. до Європи та Росії, діяльність за часів кульмінації визвольного руху в 1877–1878 рр.

У середині 1876 р. уряд Росії запропонував європейським державам скликати міжнародну конференцію, яка б вирішила питання щодо майбутнього балканських народів, запропонувавши створення депутації, котра повинна була відвідати столиці великих держав, щоб особисто донести до урядів і європейської громадськості інформацію про страждання болгарського народу, безпосередньо пов'язаних з османським ярмом. Під час підбору делегатів, до яких були вкрай жорсткі вимоги, головним кандидатом до списку депутації потрапив Д. Цанков. Другим членом делегації став болгарський юрист, політик і письменник М. Балабанов.

Дипломатична місія Д. Цанкова та М. Балабанова суттєво відрізнялася від поодиноких поїздок закордон інших болгар. Перш за все тим, що це була не індивідуальна, а колективна ініціатива з метою представити болгарські інтереси в інших державах. Перевівши свою родину з Константинополя до Свіштова, натхненний важливою для Болгарії місією, Д. Цанков вирушив в Європу.

На всіх зустрічах із високопосадовцями й у відповідях пресі Д. Цанков наголошував на природному бажанні свого народу здобути політичну волю. Він говорив про виснаження болгар і їхнє право на власну автономну державу. Делегати зустрічалися з державними діячами, журналістами, науковцями, представниками освіти й культури Відня, Парижа, Лондона, Берліна, Рима тощо. Після відвідання провідних країн Західної Європи дипломатичні агенти відправились у Російську імперію. Болгарські делегати були прийняті радо. Після приїзду в Санкт-Петербург Д. Цанков і М. Балабанов зустрілися з канцлером А. Горчаковим, котрий запевнив їх у своїй підтримці. У своїх щоденниках М. Балабанов вказав, що найзнаменнішим днем за всю дипломатичну практику була зустріч з імператором Александром II. У Зимовому палаці дипагенти наголосили, що чекають від царя та його народу порятунку від османського поневолення. Провівши низку успішних переговорів, Д. Цанков та М. Балабанов повернулись у Болгарію.

У третьому розділі **«Участь у державотворчих процесах (1879–1886 рр.)»** розглядається період після утворення Болгарського Князівства: прийняття Тирновської конституції, дії перших урядів, формування багатопартійної системи та роль Д. Цанкова в цих процесах.

У підрозділі 3.1. *«Конституційне питання та дипломатична місія в Константинополі»* аналізується роль Д. Цанкова у створенні Тирновської конституції та діяльність під час дипломатичної практики в османській столиці.

Формування Ліберальної партії почалося з початком роботи Установчих зборів у 1879 р. До ліберальної течії приєднався і Д. Цанков.

Д. Цанков працював у складі спеціальної комісії, що була створена для розгляду проекту Органічного статуту. Він брав активну участь у політичній полеміці та виступав ініціатором декількох змін до законів. Зокрема, порушив питання повноцінної та продуктивної роботи депутатів Народних зборів. Політик також ініціював обговорення питання про кордони та адміністративний поділ Болгарії, запропонувавши внести такі зміни: зменшення або збільшення території держави не могло відбуватися без згоди Народного представництва. Д. Цанков був прибічником обмеження влади князя, відстоював виключення з Народних зборів усіх осіб, що призначалися головою держави. За пропозицією молодого політика були внесені правки щодо правонаступництва князівського престолу, яке визнавалося тільки за прямою чоловічою лінією. Важливим для болгарської держави було питання освіти. Д. Цанков стояв на позиціях обов'язкової та безкоштовної початкової освіти для всіх громадян. Також політик відстоював право вільного друку, відсутність будь-якої цензури та ратував за свободу зібрань і товариств.

17 серпня 1879 р. його призначили першим болгарським дипломатичним агентом у Константинополь. Відправлення Д. Цанкова до османської столиці було стратегічним кроком. З одного боку, він був найбільш відповідною особою для цієї

посади, але, з іншого – влада тимчасово позбулася одного з найвпливовіших політиків.

У службових справах Драган Цанков постійно був на зв'язку з міністром закордонних справ Болгарії Д. Начовичем. Дипломат отримував листи міністра з проханнями клопотати перед султаном у невирішених питаннях між турками і населенням Болгарського Князівства та сприяв урегулюванню цих проблем. Проте дипломатична місія Д. Цанкова у Стамбулі не була тривалою; сам він сподівався на якомога швидше повернення до політичних справ.

У підрозділі 3.2. «Досвід роботи в уряді та ставлення до режиму надзвичайних повноважень» висвітлена діяльність Д. Цанкова на посаді голови уряду в 1880 р. та період встановлення режиму надзвичайних повноважень.

Після повернення з дипломатичної служби, Д. Цанков знову увійшов до політики, очолив Раду міністрів та став міністром закордонних справ і сповідань Болгарського Князівства.

З обранням князем А. Баттенберга на порядку денному стояло питання формування першого уряду. Новий голова держави запропонував Д. Цанкову очолити кабінет міністрів. 26 березня 1880 р. був створений ліберальний уряд, прем'єром якого став Д. Цанков. Свою програму ліберали виклали в газеті «Независимост». З її публікацій зрозуміло, що Д. Цанков був конституціоналістом, головна мета якого полягала в раціональній організації суспільства на основі Конституції. Для реалізації своїх ідей прем'єр запропонував удосконалити адміністративний апарат, приділити належну увагу освіті, реформувати судову систему, створити військову потугу, взяти під контроль економічні питання. За досить короткий час уряд Д. Цанкова підготував і провів через Народні збори декілька важливих законопроектів, які були спрямовані передусім на фінансово-економічну стабілізацію Болгарії. До розробки більшості з них особисто долучився прем'єр.

7 квітня 1881 р. А. Баттенберг організував державний переворот і сформував новий уряд. Д. Цанков вважав діяльність російських чиновників нелегітимною. 25 травня 1881 р. лідер «поміркованих» лібералів написав листа дипломатичному агенту і Генеральному консулу Російської імперії в Болгарії М. Хитрово. Політик вказав на низку заходів, проведених А. Баттенбергом за місяць після прокламації 27 квітня 1881 р., назвавши їх антиконституційними. Після цього демаршу на Д. Цанкова було заведено судову справу, а сам обвинувачений мав знаходитися під наглядом поліції. Зрештою, через виступи проти диктатури князя та за відновлення Тирновської конституції Д. Цанков був заарештований та ізольований на два роки. Такі заходи нового уряду лише підтримували популярність політика серед болгар.

У підрозділі 3.3. «Опозиціонер і партійний лідер» розглянута активність Д. Цанкова в період перебування в опозиції у 1881–1883 рр. і початок відокремлення «цанковістів» від Ліберальної партії.

Через арешт діяльність Д. Цанкова на деякий час була паралізована. Упродовж 1881–1882 рр. лідери Ліберальної партії розробляли політичну програму, яка була прийнята 20 січня 1882 р. Ще в період обговорення головного партійного документу Д. Цанков розставив акценти в майбутніх діях своїх однодумців: необхідно створити

коаліційний уряд для підготовки до перегляду Конституції Великими народними зборами.

У 1883 р. А. Баттенберг через інцидент із російськими генералами втратив підтримку Росії. Він знав, що консерватори не мали широкої популярності серед болгарського населення. Тому, скориставшись розколом у лавах Ліберальної партії, спробував перетворити «цанковістів» на своїх прибічників, щоб із їхньою допомогою отримати більшість у Великих народних зборах. У серпні 1883 р. Д. Цанкова звільнили з-під варті. Був сформований єдиний уряд із рівною кількістю представників від «поміrkованих» лібералів і консерваторів. Цанков отримав посаду голови Ради міністрів Болгарії.

Упродовж 1883–1885 рр. «поміrkовані» ліберали на чолі з Д. Цанковим кілька разів створювали коаліцію з консерваторами. Головним чином, союз оформлявся зі спільною метою – домогтися влади, аби мати можливість вирішувати важливі для своєї партії завдання. Д. Цанков зміг домовитися з консерваторами в питанні відновлення Конституції. Основний закон знову набув чинності, а термін дії «режиму повноважень» зменшувався і визначався до кінця поточного року. Також лідер «цанковістів» урегулював проблему статусу російських військових у Болгарії.

Період формування «цанковістського» угруповання характеризується значними коливаннями щодо внутрішньої і навіть зовнішньої політики. Але саме в цей час Д. Цанков зміг згуртувати навколо себе одностумців та закріпити в центрі політичного спектру ще одну вагомую силу – «поміrkованих» лібералів.

У **четвертому розділі «Політик другого плану?»** розглядається діяльність Д. Цанкова під час еміграції в часи диктатури С. Стамболова, повернення в Князівство, період легалізації угруповання «поміrkованих» лібералів та політична активність на схилі життя.

У *підрозділі 4.1. «Ставлення до перевороту 1886 р. та перебування в еміграції (друга половина 80-х – перша половина 90-х рр. ХІХ ст.)»* йдеться про ставлення Д. Цанкова до перевороту 1886 р. та його діяльність у період еміграції.

У ніч з 20 на 21 серпня 1886 р. силами Струмського полку та юнкерів військового училища був здійснений переворот. На вимогу змовників Александр І Баттенберг зрікся престолу. У своїй телеграмі проросійськи налаштований болгарський офіцер П. Груєв наказав усім військам присягнути новому урядові, до складу якого увійшов і Д. Цанков. При владі опинилися радикальні русофіли. Д. Цанков був призначений міністром закордонних справ. Міжнародна громадськість, Санкт-Петербург і навіть самі болгари з обережністю ставилися до того, що відбувалося в країні.

Проти змовників сформувалось угруповання «русофобів», прихильників князя. Ініціатором контрперевороту став голова Народних зборів Стефан Стамболов. Не зважаючи на військові зіткнення й політичні чвари, 15 жовтня 1886 р. Великі народні збори розпочали свою роботу. На перших засіданнях було визначено склад Регентської ради. У другій половині жовтня 1886 р. С. Стамболов намагався декілька разів порозумітися з лідером «цанковістів», проте під тиском російського генерала М. Каульбарса Д. Цанков відмовлявся від співпраці.

Доказова база безпосередньої участі Д. Цанкова в перевороті відсутня, але політик підтримував контакти з проросійськи налаштованими військовими та російськими дипломатами і був готовий створити новий уряд.

У зв'язку з подіями 1886–1887 рр. у Князівстві оформилася опозиція до нової влади, проте вона не існувала як організована політична сила, до якої приєдналися і «цанковісти». Болгарська влада переслідувала прихильників перевороту 1886 року, тому Д. Цанков, побоюючись репресій, вирішив емігрувати.

Одним із головних завдань «цанковістів» за кордоном була дискредитація правлячого в Болгарії режиму перед обличчям світової громадськості. Важливим у поглядах Д. Цанкова було національне питання. Після того, як наприкінці 1889 р. в додатках до «Російсько-слов'янського календаря» з'явилася теза, що на території Македонії «проживає особливий слов'янський народ», з ініціативи Д. Цанкова і за сприяння професора Харківського університету М. Дринова була розроблена та опублікована в газеті «Славянские известия» «Заява болгарських емігрантів», де наводилися аргументи на користь домінування в області саме болгарського етносу. Ще одним напрямом діяльності Д. Цанкова за кордоном була співпраця з науковцями, письменниками й політичними діячами Російської імперії.

У підрозділі 4.2. «На чолі Ліберальної партії (1894–1897 рр.)» аналізується період відновлення діяльності угруповання «цанковістів» та відхід Д. Цанкова від лідерських позицій у партії.

19 травня 1894 року було сформовано новий уряд на чолі з колишнім лідером Консервативної партії, головою новоствореної Народної партії К. Стоїловим. Д. Цанков покладав на уряд К. Стоїлова надії по відновленню конституційних прав і свобод, а також сподівався на відновлення болгаро-російських відносин.

Наприкінці весни 1894 р. Д. Цанков став відправляти листи та заклики до своїх однодумців, консолідуючи партійні сили. Політик планував брати участь у майбутніх виборах. У вересні 1894 р. Д. Цанков був обраний в Бялослатінську виборчу околію. Уряд визнав вибори незаконними, і в Бялій Слатині були проведені повторні вибори. У наступні місяці К. Стоїлов очистив ради в округах і околіях від «цанковістів» і навіть організував переслідування їхніх лідерів.

Скориставшись «Законом про амністію», 17 грудня 1894 Д. Цанков повернувся до Болгарії. 28 грудня 1894 р. лідер «поміркованих» мав аудієнцію у князя Фердинанда. Політик висловив підтримку його династії й запропонував допомогу у відновленні болгаро-російських відносин. Цанков обіцяв свою лояльність.

Для консолідації партійних сил Д. Цанков звернувся до своїх однодумців з листом, акцентуючи увагу на тому, що його політична сила залишалася відданою колишнім ідеалам і принципам й планувала відстоювати конституційні права. Лідер «поміркованих» висловив надію на об'єднання зусиль із «каравелістами», «радославовістами», «казенними» і всіма «лібералами-свободолюбцями». Але йшлося не про коаліцію, а про згуртування лібералів-русофілів, аби знайти порозуміння з Росією.

На тлі спроб Д. Цанкова об'єднати сили лібералів назрівав серйозний внутрішньопартійний розкол. Ще одним помітним представником «цанковістів» був молодий та енергійний Стоян Данев. До того ж на парламентських виборах

17 листопада 1896 р. ліберальна коаліція зазнала поразки. Стало очевидним: Д. Цанков втрачав авторитет серед однопартійців і популярність серед болгар. Тож улітку 1897 року постало питання про зміну партійного вождя. Важелі правління партією перейшли до С. Данева.

У підрозділі 4.3. «*На схилі життя: завершення політичної кар'єри (1897–1911 рр.)*» розглядається політична активність Д. Цанкова після складання повноважень лідера партії до смерті політика.

Після передачі керівництва партією наступнику, Д. Цанков намагався впливати на нового голову, але це не дуже вдавалось. Хоча деяку спадковість поглядів Д. Цанкова С. Данев перейняв.

Вибори в парламент у вересні 1898 р. завершилися для «цанковістів» невдачею. Д. Цанков був звинувачений у незаконній участі у виборах, оскільки перебував на повному державному утриманні та не мав права балотуватися.

Не зважаючи на зниження активності Д. Цанкова в організаційних питаннях партійного будівництва, політик вирішив брати участь у місцевих виборах. У першій половині квітня 1899 р. спільно з С. Даневим і К. Величковим він провів низку мітингів у різних регіонах Болгарії. У своїй пропаганді Цанков використовував нові гасла, виходячи з особистих інтересів і потреб. Яскравим прикладом є відстоювання права зберегти чиновницьку пенсію.

У квітні 1899 р. «цанковісти» висунули 49 кандидатів в 41 околії. Д. Цанков здобув перемогу в Бялій Слатіні, де «цанковісти» отримали більшість мандатів. Однак енергійності й результативності зрілого політика не оцінив новий голова партії. С. Данев побоювався, що через ініціативність свого попередника частина партії може згуртуватися навколо колишнього вожака. Тож Д. Цанков навіть не увійшов до складу комісії, що розробляла програму партії.

В останні роки свого життя Д. Цанков брав участь у парламентських та місцевих виборах, здебільшого успішно, та реагував на міжнародні та внутрішньоболгарські події, зокрема на Младотурецьку революцію й проголошення незалежності Болгарії від Османської імперії 1908 року. З часом Д. Цанков все частіше усамітнювався у своєму будинку, втрачаючи інтерес до дискусій про організаційні та ідеологічні засади партії. Вік, складне минуле і хвороба Паркінсона змусили його обмежити громадсько-політичну активність. Помер Драган Цанков 24 березня 1911 р. у Софії.

ВИСНОВКИ

Драган Цанков – людина з непересічною долею, біографія якого насичена різними, часто доленосними для Болгарії подіями. Він був відомим болгарським громадсько-політичним діячем, досвідченим дипломатом та державником другої половини XIX – початку XX ст.

Аналіз історіографії теми дослідження дозволяє констатувати, що інтерес до постаті Д. Цанкова мав кілька хвилеподібних стадій. У болгарській (першій половині XX ст.) та дореволюційній російській історіографії тема діяльності Д. Цанкова вивчалася недостатньо. Дослідники тих часів згадували політика

переважно в контексті загальних тенденцій становлення партійної системи. Після більшовицького перевороту 1917 р. науковці почали застосовувати марксистську методологію і класовий підхід до вивчення історії політичних процесів у Болгарії. В радянській історіографії Д. Цанков згадувався, як і всі лідери правоцентристських політичних сил, рідко і характеризувався як представник дрібнобуржуазної або буржуазної партії. Після падіння комуністичного режиму в Болгарії інтерес фахівців до діяльності «цанковістів» зріс, але в останні десятиліття тема постаті політика-руссофіла не була надто популярною через зовнішньополітичну орієнтацію Болгарії на західноєвропейські держави. Радянські науковці називали Д. Цанкова лідером буржуазної партії з русофільською орієнтацією. Після розпаду Радянського Союзу російські автори поступово відійшли від «марксистських» штампів. У роботах відбулася їх переоцінка, але саме особистості Д. Цанкова приділялось мало уваги через його минуле, зокрема через факт зміни конфесії. У сучасній болгарській, українській та закордонній історіографії відсутні роботи, що комплексно б вивчали діяльність Д. Цанкова, хіба що торкаючись у цьому контексті або загальних фактів, або лише окремих аспектів. Для вирішення поставлених наукових завдань була залучена широка джерельна база, основу якої склали опубліковані та неопубліковані документи архівів Болгарії, мемуари, а також болгарська та закордонна преса.

За результатами наукового дослідження, авторка прийшла до наступних висновків:

1. На формування політичних поглядів Д. Цанкова вплинуло декілька чинників. Майбутній видатний громадсько-політичний діяч народився в заможній сім'ї. Його родинне коло переважно складали священики й торговці. Рано втративши матір, Драган із дитинства навчився бути самостійним, що сформувало в ньому самоорганізованість і відповідальність за свої вчинки з раннього віку. Виховувався він у патріотичному дусі; у школі самовіддано вивчав історію болгарського народу. Вирішальну роль у визначенні своїх патріотичних переконань відіграло навчання в І. Момчилова. У школі юний Драган зблизився з однодумцями та консолідував навколо себе майбутніх борців за державну самостійність.

Пізніше він познайомився з історією і традиціями двох різних імперій – Російської та Австрійської. Однак обидві держави об'єднував загальний історичний аспект – революційні настрої, які ввібрав у себе і юний Цанков. З одного боку, він захоплювався російською культурою, з іншого – співчував селянам, придушеним кріпацтвом. У Відні молодий студент отримав необхідні знання в галузі права і друкарства, але хотів застосувати їх на практиці саме в Болгарії. Д. Цанков однаково симпатизував обом імперіям, що, можливо, визначило його лавірування між двома великими державами на початку його політичної діяльності. Так чи інакше, саме атмосфера в родині та навчання в різних великих вчителів оформили його патріотичні погляди й окреслили головну мету – сприяти культурно-просвітницькому розвитку болгар та відстоювати самостійність рідної держави.

2. Одночасно в Болгарії набрав обертів національно-визвольний рух, стало актуальним церковне питання. Конфесійна боротьба Д. Цанкова принесла певні

результати, а саме: уперше за довгі роки османського гноблення болгари змогли відкрито критикувати могутнього супротивника свого народу – Константинопольський Патріархат. Уніатський рух, до якого Драган Цанков був причетний безпосередньо, однозначно сприяв популяризації болгарської нації в Західній Європі, а його ім'я стало відомим серед болгарського населення.

У 60-ті роки XIX ст. Драган Цанков був змушений деякий час працювати в різних містах на державних посадах, зокрема зайнявся викладацькою роботою в м. Русе. Саме тут він зміг організувати місцевих жителів, головно в питанні фінансового сприяння розвитку школи та бібліотеки, та стимулював просвітницьку діяльність міста. Іншим напрямом діяльності майбутнього політика була боротьба проти проєкту, що передбачав злиття болгарських шкіл із турецькими під керівництвом імперського Міністерства освіти. Тож у перші роки свої зусилля Д. Цанков спрямував на розвиток видавничої справи, уніатського руху та культурно-просвітницької діяльності.

3. Саме протягом 60–70-х років XIX ст. у Д. Цанкова сформувалось стійке позитивне ставлення до Російської імперії, яка в його очах виглядала тією силою, що могла б протистояти османському поневоленню болгар. Ключовим моментом у встановленні контактів із політичними діячами та представниками наукової та культурної сфер Росії став візит Д. Цанкова та М. Балабанова до Санкт-Петербурга.

Перший досвід неофіційної дипломатичної місії у 1876–1877 рр. мав декілька важливих для болгарської держави результатів, а саме: болгарські події середини 70-х років XIX ст. були відображені в світовій пресі; масштабна дипломатична робота у столицях західноєвропейських держав і Росії увінчалася успіхом і визнанням існуючих проблем; делегати заручилися підтримкою багатьох державних топ-чиновників, що було вкрай важливим перед проведенням конференції великих держав у Константинополі. Незважаючи на відсутність офіційних повноважень і спроби дискредитації болгарських представників турецькою владою, можна з упевненістю сказати, що делегація Д. Цанкова та М. Балабанова за змістом, масштабом і наслідками була найбільшою та найважливішою дипломатичною акцією за всю історію болгарського національно-визвольного руху.

4. Наступний великий етап життя Д. Цанкова пов'язаний із політичною та державною діяльністю у Князівстві Болгарія. Д. Цанков був конституціоналістом, який боровся за створення системи широкого самоврядування як гарантії національної свободи, всенародної освіти і справедливого розподілу податків. Програмні документи партії показують добре знання потреб та інтересів Князівства і болгарського народу. Уряд на чолі з Д. Цанковим 1880 р. досяг позитивних результатів у сфері внутрішньої політики, але він також здійснював деякі вчинки, які поступово вели до поглиблення протиріч серед членів Ліберальної партії, тому Д. Цанков став першим очільником угруповання, що відкололось від лібералів та сформувало третю в Князівстві політичну силу.

У середині 80-х років XIX ст. лідер «поміркуваних» лавірував між князем і консерваторами. Проте, досягнувши відновлення Конституції і популярності серед болгар, Д. Цанков став рідше заявляти про вимоги вносити поправки в Основний закон. Йому часто доводилося маневрувати між опонентами, союзниками, князем і

російським урядом. Приділяючи значну частину уваги пошуку компромісів між різними силами, Д. Цанков іноді жертвував власними принципами, намагаючись зберегти владу у своїх руках. Тому можна говорити про те, що інколи для нього ідеологія була вторинною. Проте з часом у заявах щодо зовнішньої політики Д. Цанков став більш принциповим і послідовним, внаслідок чого погіршувалися стосунки з потенційними союзниками. Проте від консерваторів політику вдалося перейняти деякі типові для них цінності, такі як стабільність і порядок.

У національному питанні він був обережним і реалізовував політику, орієнтовану на Росію. Поводився двозначно й регулярно артикулював офіційну позицію Александра III. Прохолодне ставлення великих сил до ідеї визвольного руху і невпевнена політика ліберального кабінету дещо загальмували процес об'єднання Північної та Південної Болгарії. Зовнішньополітична орієнтація державника на Російську імперію перетворила Д. Цанкова на найвідомішого болгарського русофіла, який консолідував навколо себе прихильників Санкт-Петербурга. Не дивлячись на ідейні переконання, не останню роль в цьому зіграла і суттєва фінансова підтримка російської столиці.

5. Визначено основні напрями діяльності Д. Цанкова та його прихильників за часів стамболовістської диктатури: підтримування тісних відносин із проросійськи налаштованими офіцерами, які перебували в еміграції, певними колами російської інтелігенції; спроба вплинути на думку європейської громадськості; критика зовнішньополітичного курсу С. Стамболова; відстоювання інтересів у питаннях зовнішньої політики на користь орієнтації на Росію; підготовка терористичних актів проти князя Фердинанда і С. Стамболова; спроба вирішення болгарського національного питання на Балканах.

Після еміграції партія зберегла головну рису своєї ідеології – поміркованість. Це визначило не тільки партійні традиції, а й поведінку лідера політичної сили. Тож роль Д. Цанкова, навіть роль образу вожака, допомогла згуртувати «цанковістів» після повалення стамболовістського режиму.

Більшу частину життя Д. Цанков виявляв себе як послідовний русофіл і конституціоналіст. Він відіграв помітну роль у розвитку видавничої справи на території Болгарії, просвітницької діяльності окремих регіонів, болгарської дипломатії; прославився як викладач і перекладач; зробив суттєвий внесок у розробку Тирновської конституції, розбудову державності Болгарського Князівства та формування багатопартійної системи.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці у наукових фахових виданнях України:

1. Крютченко М. Л. Либеральная «цанковистская» партия в условиях стамболовистского режима 1887–1894 гг.: основные направления деятельности. *Дриновський збірник*. 2013. Т. 6. С. 282–286.

2. Крютченко М. Л. Драган Цанков: первый опыт государственного управления (март–декабрь 1880 г.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2020. Вип. 1 (42). С. 169–175.

Наукові праці у зарубіжних спеціалізованих періодичних виданнях:

3. Крютченко М. Роль Драгана Цанкова в формуванні коаліції «умерених» лібералів і консерваторів в Болгарії (1883–1885). *Годишник на Историческия факултет на Великотърновския университет «Св. св. Кирил и Методий»*. 2020. Т. 4, Бр. 1. С. 394–405.

Наукові праці апробаційного характеру за темою дисертації:

1. Крютченко М. Л. «Цанковистская» концепція рішення болгарського національного вопроста (1883–1903 гг.): особенности становлення и розвитку. *Матеріали третього Міжнародного науково-методичного семінару з болгарської мови, літератури, культури та історії, 15–16 травня 2014 р.* Бердянськ, 2014. С. 116–119.

2. Крютченко М. Л. Коаліція «цанковістів» та консерваторів як вимушений крок на шляху до влади. *Матеріали VIII Міжнародного науково-методичного семінару з болгарської мови, літератури, культури та історії, 24–25 травня 2019.* Бердянськ, 2019. С. 169–171.

3. Крютченко М. Л. Роль Драгана Цанкова у діяльності першої коаліції між «поміркованими» лібералами і консерваторами в Болгарському Князівстві у 1883 р. *Шевченківська весна – 2020: Матеріали XVIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, 13–14 березня 2020 р.* Київ, 2020. С. 215–219.

АНОТАЦІЯ

Крютченко М. Л. Громадсько-політична, дипломатична та державна діяльність Драгана Цанкова. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія (Історичні науки). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна; Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, 2021.

Дисертація присвячена дослідженню біографії такої непересічної особистості як Д. Цанков та його громадсько-політичної, дипломатичної та державної діяльності. Він одним із перших започаткував роботу болгарської типографії, став ініціатором уніатського руху в 60-х роках ХІХ ст., стояв біля витоків болгарської «народної дипломатії», брав активну участь у національно-визвольному русі, був досвідченим політиком, державником і дипломатом.

На основі матеріалів широкої джерельної бази, велика кількість яких введена в науковий обіг вперше, проаналізована громадсько-політична, дипломатична та державна діяльність Д. Цанкова; визначені особливості роботи неофіційної дипломатичної місії в країнах Західної Європи Д. Цанкова та М. Балабанова у 1876–1877 рр.; проаналізована діяльність активіста в еміграції в період стамболовістського режиму та на схилі життя; досліджено формування та еволюція політичних поглядів Д. Цанкова протягом його життя; виявлена роль політика у розвитку видавничої справи на теренах Болгарії, у національно-визвольній боротьбі, розвитку болгарської дипломатії, розбудові багатопартійної системи держави та з'ясований його внесок у державотворчі процеси.

Ключові слова: Болгарське Князівство; Російська імперія політичні процеси; дипломатія; громадська діяльність; Тирновська конституція; державник; партія; «цанковісти»; «помірквані» ліберали; Д. Цанков.

АННОТАЦИЯ

Крютченко М. Л. Общественно-политическая, дипломатическая и государственная деятельность Драган Цанкова. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история (Исторические науки). – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина; Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара, Днепр, 2021.

Диссертация посвящена исследованию биографии такой незаурядной личности как Д. Цанков и его общественно-политической, дипломатической и государственной деятельности. Он одним из первых начал работу болгарской типографии, стал инициатором униатского движения в 60-х годах XIX в., стоял у истоков болгарской «народной дипломатии», принимал активное участие в национально-освободительном движении, был опытным политиком, государственным деятелем и дипломатом.

На основе материалов широкой источниковой базы, большое количество которых введена в научный оборот впервые, проанализирована общественно-политическая, дипломатическая и государственная деятельность Д. Цанкова; определены особенности работы неофициальной дипломатической миссии в странах Западной Европы Д. Цанкова и М. Балабанова в 1876–1877 гг.; проанализирована деятельность общественно-политического активиста в эмиграции в период стамболовистского режима и на склоне лет; исследовано формирование и эволюция политических взглядов Д. Цанкова; обнаружена роль политика в развитии издательского дела на территории Болгарии, в национально-освободительной борьбе, развитии болгарской дипломатии, многопартийной системы государства и выяснен его вклад в процессы государственного строительства.

Ключевые слова: Болгарское Княжество; Российская империя; политические процессы; дипломатия; общественная деятельность; Тирновская конституция; государственный деятель; партия; «цанковисты»; «умеренные» либералы; Д. Цанков.

SUMMARY

Kriutchenko Maria. Socio-political, diplomatic and state activities of Dragan Tsankov. – Manuscript.

Thesis for the academic degree of Candidate of Historical Sciences, specialty 07.00.02 – World History. – V. N. Karazin Kharkiv National University; Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, 2021.

The dissertation is devoted to the research of D. Tsankov's biography and his social and political, diplomatic and state activity. The biography of such an extraordinary person as Dragan Tsankov (by birth – Dimitri Gikov), is full of various important historical events that are fateful for Bulgaria. He was a well-known public and political figure of the second half of the XIX – early XX centuries. D. Tsankov was one of the first to start the work of the Bulgarian printing house, became the initiator of the Uniate movement in the 1860s, was the first representative of the Bulgarian «people's diplomacy, took an active part in the national liberation movement an experienced politician, statesman and diplomat.

Analyzing the historiography of the research topic, we can state that interest in the figure of D. Tsankov had several wave-like stages. In Bulgarian (first half of the twentieth century) and pre-revolutionary Russian historiography, the topic of D. Tsankov's activity was insufficiently studied. Researchers of that time mentioned politics mainly in the context of general trends in the formation of the party system. After October 1917, scholars began to apply Marxist methodology and a class approach. In Soviet historiography, D. Tsankov was initially characterized as a representative of a petty-bourgeois or bourgeois party. After the fall of the communist regime in Bulgaria, the interest of specialists in the activities of the «tsankovists» increased. But in modern Bulgarian, Ukrainian and foreign historiography there are no complex works that would be dedicated to Dragan Tsankov, covering his multifaceted activities in various fields. This determined the need for a detailed consideration of the topic of socio-political, diplomatic and state activities of D. Tsankov.

The first time on the basis of materials from a wide source base, a large number of which were introduced into scientific circulation for the first time, the socio-political, diplomatic and state activities of D. Tsankov were analyzed; the attitude of political opponents, the Bulgarian and international community to the figure of D. Tsankov was clarified on the basis of journalistic materials; the peculiarities of the work of the unofficial diplomatic mission in the countries of Western Europe D. Tsankov and M. Balabanov in 1876–1877 were determined; the activity of a public and political figure in emigration during the stambolovist's regime and on the verge of life is analyzed; the formation and evolution of D. Tsankov's political views during his life are studied; the role of politicians in the development of printing in Bulgaria, in the national liberation struggle, in the development of Bulgarian diplomacy, the development of a multiparty system of the state and its contribution to the state-building process.

Key words: Bulgarian Principality; Russian Empire; political processes; diplomacy; social activities; Tarnovo Constitution; statesman; party; «tsankovists»; «moderate» liberals; D Tsankov.